

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

 DUYGU YILMAZ*

 10.53718/gttad.1034236

ÖZ

Toplumların siyasi, sosyal ve kültürel tarihi bakımından önemli kaynaklar arasında yer alan hatıratlar, askeri tarih için de büyük önem taşır. Özellikle zaferle sonuçlanan savaşlar, toplumların hafızalarında büyük yer edinir. Anlatılan tarihi olaylar, geleceğe yönelik bir rehber vazifesi görür. Hiç şüphesiz; I. Dünya Savaşı sırasında yaşananları kaleme alanların hatıraları, bugünü kavramak isteyenler için somut birer kanıt niteliğindedir. Toplumsal hafızanın güçlenmesine vesile olan esas, yani askeri mücadele hatıraları illiyet bağımlı da beraberinde güçlendirmektedir. Bununla birlikte hatıratların gündelik yaşam rutininde kültürü, ideolojiyi ve kimliği ortak paydada buluşturan ve dönemi analiz yapabilmek üzere araç olan bir niteliği de bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk sosyal, ekonomik ve siyasi düzende köklü değişikliklere yol açan I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmıştır. Görev aldığı cephelerde yaşadıklarını düzenli olarak not alan Atatürk'ün yazma tutkusuna bu cephede de şahit olunur. Söz konusu cephede, bir yandan Muş ve Bitlis'i işgalden kurtarmak üzere harekâtlar planlanmış, bir yandan da milletin kaderinde dönüm noktası sayılacak olayları kaleme almıştır. Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlik hayatının en parlak safhası tarihin önemli vesikaları arasında yer alan hatıralar vasıtasıyla toplumsal hafızaya kazanmıştır.

“Atatürk'ün Hatıra Defteri” adlı eser, Mustafa Kemal'in yaveri Şükrü Tezer'in anlatımıyla vücut bulmuştur. Şükrü Tezer, 28 Şubat 1916 tarihinde Edirne'ye Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine atandığı andan itibaren onun yaşantısına ve askeri mücadelesine yakından şahit olmuştur. Şükrü Tezer imzalı bu eser, Kasım-Aralık 1916 tarih aralığında Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden kâğıtları çiçek motifli ve yaprak kenarlarında sarı yıldızlar bulunan deftere düşen anılarla zenginleşmiştir.

“Kişisel Notlardan Toplumun Ortak Hafızasına Savaş Dönemi Hatıraları: Atatürk'ün Hatıra Defteri” başlıklı Bu çalışmada Şükrü Tezer'in Atatürk'ün Hatıra Defteri adlı eser incelenecektir. İnceleme aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nın 1916 yılına ışık tutacaktır. Mustafa Kemal görevde bulunduğu bu cephede kaleme aldığı notlarda, onun düşünce dünyasını zenginleştiren kitaplara da atıf yapmıştır. Paşa'nın yazdığı notlar, tarihsel konulara duyduğu ilgi yanında edebiyat tutkusunu da yansıtmaktadır. Paşa'nın cephede yaşadıkları onu anlamak için bir rehber vazifesi görmektedir. Türk milleti için verdiği faydalı bilgiler, geleceğe aydınlatmak ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak üzere atılan her adımda bir ışık niteliğindedir. Görev aldığı bu cephede Mustafa Kemal Paşa'nın kaleme aldığı bu notlar, aynı zamanda dönemin gidişatı hakkında analiz yapabilmek üzere milleti için temel prensipleri oluşturmuştur. Paşa'nın bu entelektüel birikimi kâğıda düşen söz konusu notlar vasıtasıyla sosyal, kültürel, askeri ve siyasi birçok konuda okuyana fikir verdiği gibi Türklük bilinç ve duygusunu da güçlendirmektedir. Askerî harekâtın planlanması ve uygulanmasının seyri içinde Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine olan aşkı, yaşananları kaydetme tutkusuyla birleşince incelenen bu eserin gelecek nesillere azim ve güven vereceği şüphesizdir.

Anahtar Kelimeler: Hatıra, Toplumsal Hafıza, I. Dünya Savaşı, Mustafa Kemal Atatürk.

* Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: duyguyilmaz35@hotmail.co.uk, ORCID ID: 0000-0002-0205-354X.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

WAR PERIOD MEMORIES FROM PERSONAL NOTES TO THE COMMON MEMORY OF THE SOCIETY: ATATURK'S DIARY

ABSTRACT

Memoirs, among the essential sources of societies' political, social, and cultural history, are also crucial for military history. Particularly victorious wars take a great place in the memories of societies. The historical events are told to serve as a guide for the future. Without a doubt; history is tangible proof for those who wrote about the events during World War I and who want to grasp the present through memories. The main conducive to strengthening the collective memory, namely the memories of the military struggle, also maintains the causal link. In addition to this, memoirs also have a quality that brings culture, ideology and identity together in the routine of daily life and is a tool to analyze the period.

Mustafa Kemal Atatürk fought on many fronts in the First World War, which led to radical changes in the social, economic, and political order. Atatürk's passion for writing, who regularly took note of his experiences in the fronts he served, was also witnessed in his headquarters in 1916 when he served as the 16th Corps Commander. On the front mentioned above, on the one hand, he planned operations to save Muş and Bitlis from occupation, and on the other hand, he wrote down the events that would be considered turning points in the destiny of the nation. Thus, the brightest phase of Mustafa Kemal Atatürk's military life was engraved in the social memory through memories among the essential documents of history.

The opus called "Atatürk's Diary" was embodied by the narration of Mustafa Kemal's aide, Şükrü Tezer. Tezer has witnessed his life and military struggle closely since he was appointed to Mustafa Kemal Pasha in Edirne on February 28, 1916. This work, signed by Şükrü Tezer, is enriched with memories from Mustafa Kemal Pasha's pen in the notebook with floral motifs and yellow stars on the leaf margins between November-December 1916.

"War Period Memories From Personal Notes To The Common Memory Of The Society: Atatürk's Diary" in this article entitled; Şükrü Tezer's Atatürk's Diary will be examined. This review will also shed light on the year 1916 of the First World War. In the notes she wrote on this front, Mustafa Kemal also referred to the books that enriched her world of thought. Pasha's notes reflect her passion for literature as well as her interest in historical subjects. Pasha's experiences at the front serve as a guide to understand him. The useful information it provides for the Turkish nation is a light in every step taken to enlighten the future and reach the level of contemporary civilizations. These notes, written by Mustafa Kemal Pasha, on this front where he was assigned, also formed the basic principles for his nation in order to analyze the course of the period. These notes, written by Mustafa Kemal Pasha, on this front where he was assigned, also formed the basic principles for his nation in order to analyze the course of the period. This intellectual accumulation of Pasha not only gives ideas to the reader on many social, cultural, military and political issues through the notes in question, but also strengthens the consciousness and feeling of Turkishness. In the planning and implementation of the military operation, Mustafa Kemal Pasha's love for his duty, combined with his passion for recording the events, is no doubt that this work will give determination and confidence to future generations.

Keywords: Memoirs, Social Memory, World War I, Mustafa Kemal Atatürk.

GİRİŞ

Tarih araştırmalarında anı ve günlükler birinci elden kaynak kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı'na katılanların günlük yaşamlarını kaleme aldığı notlar, hem dönemi anlatması hem de savaşta kazanılan tecrübelerin kaydının tutulması sebebiyle tarihi araştırmalara ışık tutmaktadır. Kişisel tecrübelerden bahsedilerek başlanan bu yolculuk, sosyal ortamlara taşınmak suretiyle toplumların ortak hafızası formuna dönüşür. Bu form aynı zamanda kahramanlık öykülerinin nesilden nesile aktarılmasına da imkân tanımaktadır.¹

Toplumsal hafızaya yönelik çalışmalar açısından hatıra türü eserler önem arz eder. Bu önem, söz konusu eserler aracılığıyla ele alınan dönemin siyasi, askeri, kültürel ve toplumsal hayatına ait detaylar sayesinde kazanılmaktadır. Mustafa Kemal'in hafızasından kâğıda aktardığı birçok not günümüze ulaşmıştır. Millet olma bilincinin kazanılmaya başlandığı ve bağımsızlığa giden yolun sınırlarının çizildiği 20. yüzyıldaki askerî mücadele sürecine önderlik yapan Mustafa Kemal Atatürk, cephede bile olsa okuma tutkusundan vazgeçmemiş bununla birlikte yaşadıklarını kaleme alarak cephedeki yaşam tarzını belirginleştirmiştir.²

¹ Mehmet Beşikçi, "Tarih yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz", *Toplum ve Bilim*, S. 44, 2018, s. 257-259.

² Afet İnan, "Atatürk'ün (1915-1916-1918) Hatıra Defterinden; Okuduğu Kitaplar", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981*, C. 3, Ankara, 1989, s. 1518.

Çanakkale Cephesi'nde silah arkadaşlığı yaptığı Nuri Conker ile Türk ordusunun emir ve komuta zincirindeki meselelerin çözümüne ilişkin kaleme aldıkları *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı eser, kişisel meraklardan savaşta kazanılan tecrübelerle kadar genişçe bir yelpazede ele alınıp şimdilerde birçok alanda başucu kaynağı vazifesi görmektedir. Mustafa Kemal'in cephede yazdığı bir diğer hatıra, *Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* başlığını taşımakta ve Çanakkale Cephesi'nde yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde tarihin aynasına yansıtılmaktadır. Dolayısıyla Çanakkale Cephesi'nde yaşanan olayların Mustafa Kemal tarafından kaydedilmesi sonraki nesillerin zihinlerinde zaferin canlanması için büyük bir fırsat olmuştur. Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan notlar aynı zamanda tarihin önemini de ortaya koymuştur. Özellikle cephedeki gelişmelere ilişkin ayrıntılar ve ayrıntıların dayandırıldığı belgeler, Çanakkale'de oluşan mücadele ruhunun nesilden nesile aktarılmasında tarihin üstlendiği göreve atıf yapmaktadır.³

Mustafa Kemal Atatürk'ün kaleme aldığı hatıralar üzerine bir diğer çalışma Afet İnan tarafından hazırlanmıştır. Tedavi görmek üzere 30 Haziran 1918'de Karlsbad'a gitmiştir. Burada bulunduğu süre boyunca aldığı toplam 158 sayfa notlarda Atatürk, yoğun olarak tedavi sürecine değinmekle beraber okuduğu kitaplar hakkında da bilgi vermekte bununla birlikte Fransızca ve Almanca öğrenerek yabancı dilini geliştirmekte olduğunu da işaret etmektedir. Günlük Afet İnan tarafından *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları* adıyla kitap haline getirilmiştir.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün tuttuğu notlarda açıkça görülen olayları analiz edebilme yeteneği, Türk birliklerine verdiği disiplinli eğitime katkı sağlamış ve kurtuluş mücadelesinin zafere ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Kaleme aldığı *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar* adlı eserinde komutası altındaki subay ve erlere iyi bir askerî eğitimin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. 1916 yılında yazdığı bu eserde, zafere giden süreçte birlik ve beraberliğin sağlanmasına önemle değinmiş ve askerî eğitimde manevi gücün öneminin altını çizmiştir. Ona göre iyi bir subay, zafer kazanma azmine sahip ve gerektiğinde inisiyatif alabilen bir disiplin içinde yetiştirilmelidir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün söz konusu eserinde eğitimin maddi ve manevi unsurlarının bir bütün olarak anlatması günümüzde dahi askerliğe ilişkin örnek tutum ve davranışların kazanılmasına rehber olmaktadır.⁵

Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî eğitimde kazanılacak disipline yönelik kaleme aldığı başka eserleri de bulunmaktadır. 1908 yılında kaleme aldığı *Takımın Muharebe Eğitimi*, 1909'da yazdığı *Cumali Ordugâhi*, 1911'da *Beşinci Kolordu Erkân-ı Harbiye Tabiye Tatbik ve Seyahati*, 1912'de *Bölüğün Muharebe Talimi* ve 1916'da *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler* başlıklarını taşıyan eserleri ile hem askerlik mesleğine ilişkin derin tecrübesini ortaya koymakta hem de iyi bir subay adayının cephede dahi olsa okuma ve yazma kabiliyetine sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.⁶ Mustafa Kemal'in Harp Okulu'nda öğrenciliğinde yazmaya başladığı eserler Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan çalışmalar sonucu 12 cilt halinde yayımlanmıştır. Dönemin siyasi, askerî ve toplumsal gelişmelerine ışık tutan bu eserler yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısına yönelik de bilgiler sunmaktadır.⁷

Savaş yıllarını kaleme alan başka isimler de vardır. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından Kılıç Ali, günü gününe tuttuğu notlara istinaden yazmış olduğu hatıraların artık kendisine değil, fakat tarih malzemesi olarak memlekete ait olduğu düşüncesinden hareket etmiştir. Ali, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya ayak bastığı günden ölümüne kadar yanında olan biri olarak memleket gözünde muazzam bir olay olarak tabir ettiği dönem gelişmelerini kitaplaştırarak başta gençler olmak üzere milletin hizmetine sunmayı hedeflemiştir. Kılıç Ali notlarında Milli Mücadele'den inkılaplara bellekleri heyecanla dolduran olayları bir fotoğraf objektifinin sadakati ile Mustafa Kemal yanı başımızda yaşıyormuş gibi anlatmaktadır.⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıma fırsatı sunan günü gününe yazılmış hatıralar, aynı zamanda devlet meselelerinin çözümü için sarf ettiği çabayı göstermesi bakımından da önemlidir. Bizzat Atatürk'ün kaleminden

³ Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 11.

⁴ Hakan Uzun, "Yazdığı Eserlerde Atatürk'ü Tanımak ve Anlamak: M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.59, Güz 2016, s. 171-178; Ayrıntılı bilgi için bakınız: Afet İnan Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

⁵ Hüsnü Özlü, "Atatürk'ün "Talim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar" Adlı Eserinin Liderlik ve Eğitim Anlayışı Açısından Analizi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.49, s.225-228.

⁶ Hakan Arslantürk, "Düşünceleri, Eserleri Ve Uygulamalarının Işığında Atatürk ve Askerlik", Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, S. 39, s 121-130.

⁷ *Atatürk'ün Not Defterleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C. I - XII, Ankara, 2004 - 2009.

⁸ *Milliyet*, "Memleket Çağında Muazzam Bir Hadise", 14 Ekim 1951; Kılıç Ali, 1953 yılında *Milliyet Gazetesi*'ne anılarını yazarken Başkomutanlık Meydan Savaşı sırasındaki anılarını şöyle yazmıştır: "Bugün memleket neşe ve heyecan içinde. Kuşatılan düşman kuvvetleri, başlarında başkumandanları General Trikopis olduğu halde çok fena ve sıkışık vaziyette kalmışlardı. Teslim olacak bir kıta ararlarken orada bir istihkâm teğmenimize rastlamışlar. Derhal bu teğmenimize teslim olmuşlar. Memleket şenlik yapıyor. Gazi taarruzdan bir sene evvel Başkumandan seçildiği zaman Meclis kürsüsünden: Memleketimizi çiğnemek için topraklarımızı işgal eden Yunan ordusunu harimi ismetimizde boğacağız diyerek milletine verdiği sözü yerine getirdi." *Milliyet*, "Kılıç Ali'nin Anıları", 13 Kasım 1979.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

çikan bu defterler, dönem gerçeklerinin tarihi bir perspektifle aydınlatılması açısından büyük bir öneme haizdir.⁹ Zira Mustafa Kemal Atatürk'ün dile getirdiği şu sözler tarihin taşıdığı önemi ortaya koyması bakımından önemlidir: “*Tarih ne güzel aynadır. İnsanlar, özellikle ahlakta ileri olmayan kavimler, en büyük mukaddesat karşısında bile hasis hissiyata uymaktan nefislerini men edemiyorlar. Tarihin sinesine geçen büyük olaylarda bunlar içinde yetkili ve yapıcı olanların tavır ve hareketleri ve yaptıkları işler onların ahlak ve seciyelerini ne açık gösterir.*”¹⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün okuma ve yazma tutkusu yukarıda ele alınan birçok eserde açıkça görülmektedir. Harp Okulu'na başlamasıyla birlikte okuduğu kitaplar onun düşünce yapısını geliştirmiştir. İktisattan siyasete, tarihten edebiyata ve sosyolojiye kadar birçok alana ilgi duyması sonucu derin bir bilgi birikimine sahip olmuş kazandığı bu alışkanlığı yazma yeteneği ile birleştirerek özellikle cephedeki buhranlı dönemleri iyi yönetmeyi başarabilmiştir.¹¹ Sorgulama niteliği ağır basan düşüncelerini her bulduğu fırsatta kâğıda döken Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı'nda komuta ettiği Doğu Cephesi'nde de bu alışkanlığını sürdürmüştür. Şükrü Tezer tarafından hazırlanan *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adlı eserin analizi ile Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

1. Atatürk'ün Hatıra Defteri Adlı Eser Hakkında

“*Atatürk'ün Hatıra Defteri*” adlı eser, Şükrü Tezer'in kaleminden çıkmıştır. Eser, 1972 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından yayın hayatına sunulmuş olup 223 sayfa ve ekler kısmından oluşmaktadır. Tezer imzalı kitap, Cumhuriyet'in 50. yılı şerefine basılmıştır. Eserde; Atatürk'ün yaveri Şükrü Tezer'in kaleminden; Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Mustafa Kemal'in 16. Kolordu Kumandanlığı, Hicaz Seferleri Kumandanlığına tayini, 2. Ordu Kumandanlığı ve Halep'teki 7. Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı sırasında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Dolayısıyla eserin tarihsel çerçevesini 1916-1918 yılları olarak çizilebilir. Eserin 5. bölümünde Atatürk'ün Tezer'e verdiği günlük ve günlüğün günümüz Türkçesine çevrilmiş hali bulunmaktadır.¹²

Mustafa Kemal'in kaleme aldığı anıları içeren defter hakkında Şükrü Tezer bazı detaylar vermektedir. Söz konusu defter 10x15 cm ölçülerindedir. Defterin kapağında sarı yaldızlı Arapça “Yeni Muhtıra Defteri” ibaresi bulunmaktadır. Kapak ile ilgili olarak ayrıca hala canlılığını koruyan sarı yaldızlı baskıdan bahsedilmiştir. Hatıra defterinin iç kapağında ise Babıâli caddesinde olduğu belirtilen Afıtab ve Hurşid Kırtasiye Malzemeleri ifadesi geçmektedir. Bununla birlikte 1331 (1915) basım yılı ve Şems Matbaası ibareleri bulunmaktadır. Tezer eserinde; defterin kâğıtlarının çiçek motifli olduğunu ve yaprak kenarlarında sarı yaldızlar bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca Tezer, her bir sayfanın Hicri, Rumi ve Efrenci¹³ olmak üzere üç ayrı takvimle tarihlendirildiği bilgisini vermiştir. Şükrü Tezer, Mustafa Kemal'in hatıra defterine ilişkin olarak sıklıkla ve önemle defterin büyük bir dikkat ve titizlikle muhafaza edildiğine işaret etmiştir.¹⁴

Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu cephelerde yaşadıklarını 7 Kasım-25 Aralık 1916 tarihleri arasında defterine not almıştır. Muş ve Bitlis'te kaldığı süre boyunca savaşa dair tecrübelerinden günlük yaşantısına; okuduğu kitaplarda dikkat çekmek istediği kesitlerden gelecek planlarına kadar birçok noktayı önce kendi hafızasında şekillendirmiş sonra ise kâğıtlara notlar almıştır. Defter Atatürk'ün Doğu Cephesi'nde beraber görev yaptığı Şükrü Tezer aracılığıyla bugüne kadar ulaşmıştır.¹⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı'nda; Gelibolu, Diyarbakır, Bitlis ve Suriye cephelerinde tümen, kolordu, daha sonra 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı yapmıştır. Savaşın sürdüğü o yıllarda Mustafa Kemal, görevde bulunduğu cephelerde yurdun çeşitli bölgelerinden gelen subay ve erlerinin kabiliyetlerine ve yurtları için yaptıkları fedakârlıklara şahit olmuştur. Savaş sırasında yaşananları ve devletin içindeki bulunduğu durumu hatıra defterine yazan Paşa, bu defteri yaveri Şükrü Tezer'e vermiştir. Şükrü Tezer Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği hatıra defterini genişleterek ona “*Atatürk'ün Hatıra Defteri*” adını vermiştir.¹⁶

Şükrü Tezer bu eserde, Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğini yapmış olmaktan duyduğu şerefi defalarca dile getirmekle beraber Paşa'nın I. Dünya Savaşı özellikle de Çanakkale Cephesi'nde ve Milli Mücadele'de gösterdiği büyük başarı sayesinde tüm dünyada tanındığı ve takdir edildiğini anlatmaktadır. Kitabı yazmaktaki amacını ise o güne kadar hiçbir yerde bahsi bile geçmemiş konuları gün yüzüne çıkarmak olarak açıklamaktadır. Tezer, söz konusu tarihlerde meydana gelmiş olaylara şahit olmuş daha doğrusu bizzat yaşamış olması sebebiyle

⁹ Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defterleri 1931-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, s. III-VIII.

¹⁰ İnan, “Atatürk'ün (1915-1916-1918) Hatıra Defterinden; Okuduğu Kitaplar”, s. 1518.

¹¹ Hasan Duman, “Atatürk ve Kitap”, *Boğaziçi Konferansları Dizisi*, İstanbul 1986, s.39.

¹² Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 1-5.

¹³ Efrenciyye, Avrupalılara ait, onlarla ilgili anlamına gelmektedir. <https://www.kamusiturki.com/efrenci>, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021.

¹⁴ Tezer, *age*, s. 63.

¹⁵ Uzun, *age*, s. 168.

¹⁶ Tezer, *age*, s. 1.

anlatılanların tam anlamıyla hakikatler olduğunun altını çizmekte ve Mustafa Kemal'in adı geçen defteri koruması için kendisine verdiğini sözlerine eklemektedir. Şükrü Tezer, Atatürk'ün inkılaplarını yıllar önce bu cephelerde tasarladığını da vurgulamaktadır. Ayrıca bu defterin Paşa'nın sadece günlük faaliyetlerinin aktarılmış olduğu bir defter değil aynı zamanda devletle ilgili bazı analiz ve görüşleri de içerdiği için önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Kitabın "Başlangıç" adlı bölümünde Tezer, 1922 yılında meydana gelmiş olaylardan bahsetmektedir. Bunlar arasında, Şükrü Tezer'in üzerinde üzülmeye durduğu konu Mustafa Kemal'in milletvekilliğidir. Büyük Millet Meclisi'ne üye olabilmek için Türkiye sınırlarında doğmak veya seçim bölgesi içinde ikamet etmiş olmak ve göçmen olarak gelmiş olanlarda iskân tarihi üzerinden beş yıl geçmiş olmak şartları aranmıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in vekilliği geçersiz sayılmak istenmiştir.¹⁸ Bu durum İzmir'de yayımlanmakta olan *Sadayı Hak Gazetesi*'nde Mehmet Sırrı'nın haberine konu olmuştur. Bunun üzerine Şükrü Tezer aynı gazetede "*En Büyük Dahi*" başlıklı bir yazı yayımlanmasını rica etmiştir. Tezer'in amacı Mustafa Kemal'in vatan uğruna cepheden cepheye koşan bir kumandan olması sebebiyle bir yerde uzun süre ikamet edemediği dolayısıyla da seçim kanununa eklenecek olan bu şartların onun için haksızlık olduğunu vurgulamaktır. Kitabın *Başlangıç* bölümünde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın dinsiz olduğu iddialarına cevaben kendisinin 18 Kasım 1916'da ziyaret etmiş olduğu bir türbe hakkındaki hatırasını yayımlamak amacıyla adı geçen gazeteyle başvurduğunu yazmaktadır. Paşa'nın Bitlis ve Muş'ta düşmana karşı çetin mücadele verdiği bir dönemde "*Allah'ı İnkâr Mümkün mü*"¹⁹ adlı eseri elinden düşürmeden okumuş olmasını da gazetede haber olarak yayımlamak istediğini belirtmiştir. Son olarak bu bölümde Tezer, 1955 yılında Sel Yayınlarından çıkmış olan Falih Rıfkı Atay'ın "*Atatürk'ün Bana Anlattıkları*" adlı eserinden bahsetmektedir. Adı geçen eserin önsözünde Atay, Atatürk'ün ağzından çıkmış birçok hatırayı anlatmaktadır. Paşa, kendisine 1926'da "*Hâkimiyeti Milliye*"²⁰ gazetesinde yayımlanmak üzere bana çoğu şeyi anlattı demektedir. Oysaki Tezer, bahsi geçen hatıra defterinin kırk küsur yıl önce kendisinin elinde bulunduğu söylemektedir.²¹

1.1. Şükrü Tezer'in Atatürk ile Tanışması

Şükrü Tezer, Harbiye Nezaretine bağlı bir subaydır. Bu kurum 1910-1911 ve 1911-1912 dönemlerinde faaliyette bulunmuş ve orduya mülazım rütbesinde subay yetiştirmiştir. Son ders yılını takip eden günlerde I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine buradaki askeri öğrenciler ordu ihtiyacını karşılamak için görevlendirilmiştir. Bunlardan biri de Şükrü Tezer'dir. Kendisi Serez Redif Fırkasının Merkez Alayı'nın Negrita²² Taburunun emrindedir. Fakat asıl muharebenin Cumaibala²³'da seyretmesi sebebiyle o kıtaya harekât emri verilmiştir. Burada görevli olduğu süre boyunca şahit olduğu üzücü durumun, yani yenilginin sebebinin, genel idarenin sorumsuzluğu olduğu kanaatindedir. Buradaki görevi Kresne Boğazı'nı Bulgar saldırılarından korumaktır. Fakat Cumaibala Cephesi kısa bir süre sonra düşmüş ve geri çekilme harekâtı başlamıştır. O günkü durum askerin herhangi bir yerde konaklanmasına uygun değildir. Ne yazık ki Rumeli'deki mevkiilerin elden çıkıp çıkmadığı bile bilinmemekte, asker sadece geri çekilme emrine uymaktadır. Bu hareket Selanik'e kadar sürmüştür. Bu arada yabancı konsolosluklarda Türk askerinin harp çabalarını engellemiştir. Dolayısıyla askerin morali bir hayli bozuktur. Selanik önce Yunanlıların ardından Bulgarların saldırıları ile harap hale gelmiştir.²⁴

¹⁷ Tezer, *age*, s. 1.

¹⁸ 2 Aralık 1922 tarihinde Erzurum mebusu Süleyman Necati, Mersin mebusu Selahattin Bey ve Canik mebusu Emin Bey'in BMM'ye verdiği "Milletvekili Seçim Yasası'nın değiştirilmesine yönelik tasarı mecliste büyük tartışmalara neden olmuştur. Tasarının 14. maddesinde şu hüküm bulunmaktadır: "Millet Meclisi'ne aza intihab olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak veya mebus intihab olunacağı daire-i intihabiye dâhilinde mütemekkin bulunmak meşruttur. Muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürrer etmiş ise intihab olunabilirler. Diğer bilumum anasının Türkiye'de doğmuş evlatları bu haktan müstefid olurlar." Tasarının yurttaşlık haklarını elinden alınmasını ve mebus seçilmesini önleyecek nitelikte olması Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisine yol açmıştır. Tasarının mecliste okunduğu sırada söz alan Mustafa Kemal Paşa, "Maalesef mahalli tevellüdüm bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen herhangi bir daire-i intihabiyenin beş sene mütemekkin dahi değilim. Mahalli tevellüdüm bugünkü hududu millimizin haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise bunda benim katiyen bir kasit ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve muzmahil etmek isteyen düşmanların harekâtında muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı; Allah muhafaza etsin, buraya vazîül imza olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi." Şeklinde sözleri Milli Mücadele'nin birçok cephesinde yurdu savunmak üzere büyük sorumluluk görev yürüten Mustafa Kemal Paşa'nın bu muamele karşısında tepkisi kendisi gibi yurtsever mebuslarca desteklenmiştir. Ayrıca Meclis'teki bu tartışmalar kamuoyunda da büyük yankı uyandırmış birçok kimse Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduklarını bildirir telgraflar göndermiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, s. 160; Osman Demirbaş, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasasının Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal'in Yurttaşlık Hakları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, No:23-24 Ekim 2000-Mart 2001, s. 103-105.

¹⁹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara, 1982, s. 6-7.

²⁰ Hâkimiyeti Milliye Gazetesi: Kurtuluş Savaşı sırasında başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsilîyesi'nin yayın organı olarak 10 Ocak 1920'de Ankara'da yayın hayatına başlayan Türkçe gazetedir.

²¹ Tezer, *age*, s. 15.

²² Negrita hücum anlamına gelmektedir.

²³ Selanik vilayetinin Serez sancağına bağlı bir kazadır.

²⁴ Tezer, *age*, s. 19.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Şükrü Tezer, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İzmir'de Pertev Paşa kumandasındaki 4. Kolorduya bağlı 12. Fırka 36. Alay 3. Tabur emrine verilmiştir. Kolordu kısa bir süre sonra Çanakkale'ye yakınlığı dolayısıyla Bandırma'ya sevk edilmiştir. Bir süre sonra tekrar İzmir'e ardından İngilizlerin artan bombardımanları sebebiyle Seddülbahir-Kanlıdere mevkiine geri dönmüştür. Karşılaşılan manzara çok vahimdir. Buradaki cephe düşman ateşiyle darmadağın olmuş, birçok Türk askeri şehit düşmüştür. Tezer, geriye sadece askerlerin inanç ve sapasağlam olan maneviyatlarının kaldığını söylemektedir. Bu güçle düşman taarruzuna karşı bölgeden bir karış bile geri çekilmemişlerdir. Düşman mağlup edilmiş fakat bu çarpışmalarda 1.100 asker mevcudu 250'ye düşmüştür. Bu durum, ordunun Gelibolu-Saroz Körfezi arasında bulunan Sülükdere mevkiine²⁵ çekilmesini zorunlu kılmıştır. Gelişen bu olayların akabinde 6-7 Ağustos 1915'te Arıburnu'na asker çıkarılmış, asker ve kumandanlar *Anafartalar Grubu Kumandanlığı* adı altında Albay Mustafa Kemal'in idaresine verilmiştir. Düşman Seddülbahir'de hiçbir başarı elde edememiş şansını bir kez de Anafartalar'da denemek istemiştir. Fakat bu durum, harekâtlarının kırılma noktası olmuş çetin bir mücadele sonucu zaferi, Türk ordusu kazanmış ve Mustafa Kemal Paşa üstün başarısı sonucu "*Anafartalar Kahramanı*" unvanını almıştır. 10 Ağustosta İngiliz Harp Nazırı Lord Kitchener yeni bir saldırıya teşebbüs etmişse de bu da yenilgiyle sonuçlanmıştır. Ardından orduya Edirne'ye hareket emri verilmiştir. Mustafa Kemal, bu sırada 16. Kolordu Kumandanıdır ve Miralay rütbesine sahiptir.²⁶

Şükrü Tezer eserinde; Mustafa Kemal'i ilk defa Edirne'de gördüğünü dile getirmiş bunu da eserine şöyle aktarmıştır:²⁷

"Edirne'de bulunduğumuz müddetçe her an yeni vazife ile başka bir cepheye sevk edilmeye hazır vaziyette askerin devamlı talim ve terbiyesiyle uğraşılıyordu. Talim yerimiz her yıl âdet olunmuş olan şimdiki Kırkpınar güreşlerinin yapılmakta olduğu tarihi Saray içi mevkiydi. Bir gün talim ve terbiyesiyle mükellef bulunduğum takım efradından bir mangaya, karşılıklı iki sehpaye gerili ve derece derece yükseltilen ip üzerinden atlamak suretiyle jimnastik hareketi yaptırmaktaydım. Tam bu sırada, taburumuz talim bölgesinde iki atlının ilerlemekte olduğunu gördüm. Biraz daha yakına gelince öndeki atlının, kolordu kumandanımız olduğunu fark etmiş ve takip ettiği hareket istikametinin bulunduğu yer olduğuna şüphe ve tereddüdüm kalmamıştı. Biraz sonra aramızda çok kısa bir mesafe kaldığını görünce derhal kendilerine yaklaştım. Şimdi, kahraman Mustafa Kemal Bey'le karşı karşıyaydım. Tazim resminden sonra talimatname gereğince, bağlı bulunduğum birliği ve meyanda kendimi takdim ederek günlük programa göre meşgul olduğum talim mevzuunu arz ettim. Yani kısacası teknil haberini vermiş oldum."

Bunun üzerine Mustafa Kemal'in ilk sözleri: "*Devam ediniz! Sizi bu işte hakem tayin ettim. Neticede en çok başarı sağlayacak askeri bana göstereceksiniz!*"²⁸

Şükrü Tezer, bu vaziyet karşısında emri ciddiyetle yerine getirmeye başladığını ifade etmiştir. Ve gelişmeler Tezer'in gözünden şu ifadelerle esere yansıtılmaya devam etmektedir:

"Talim hareketi bitince bütün heybetiyle at üzerinde dimdik duran kumandanla göz göze gelmiştim. Kendilerinin, en iyi atlayan askeri çoktan görerek tespit etmiş olduklarına şüphe yoktu. Beden hareketi yaptırdığım sekiz askerden bir tanesi, diğerlerine nazaran gerçekten çok iyi atlamış ve bunu gözden kaçırmayarak mimlemiştim. Tezer ardından kumandanla göz göze gelince sözlerine şöyle devam etmiştir:²⁹

- *Kumandanım, en iyi atlayan bu askerdir!"*
- *Evet, en iyi o atlamıştır!*

Tezer, Mustafa Kemal'in bu sözüyle birlikte askerin kendilerine yaklaşmasını emrettiklerini yazar ve askerin sert adımlarla Paşa'ya yaklaşarak "*Emrediniz Kumandanım!*" demesi üzerine Mustafa Kemal, cebinden bir altın lira çıkararak askere uzatır ve şöyle söyler: "*Al arkadaş bu vazifeni iyi yapmanın mükâfatıdır!*" Diğer askerlerine karşı ise "*Tekrar gelip, ayrıca sizi de taltif edeceğim!*" Sözüünü vererek onların da gönüllerini almak büyüklüğünü göstermiştir. Şükrü Tezer, bunun gibi şefkat dolu bir alakanın eşine zor rastlanacağı söylemekle birlikte Paşa'ya hayranlığını ifade etmekte güçlük çektiğini ve bir gün o eşsiz kumandanın çalışma arkadaşı olacağını hayal bile edemediğini dile getirir.³⁰

²⁵ Gelibolu civarındaki bu fırka 15. Kolordu'ya bağlıdır.

²⁶ Anafartalar'da kazanılan zaferi, 17 Ağustos'ta Kireçtepe ve 21 Ağustos'ta II. Anafartalar Zaferi takip etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştiren Mustafa Kemal, Türk kamuoyuna Ruşen Eşref Bey Ünaydın ve İstanbul basını tarafından "*Anafartalar Kahramanı*" olarak tanıtılmıştır. M. Hakan Özçelik- Mustafa Güneş, "Atatürk'e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 8, 2016, s. 249; Tezer, *age*, s. 25.

²⁷ Tezer, *age*, s. 28.

²⁸ Tezer, *age*, s. 28.

²⁹ Tezer, *age*, s. 29.

³⁰ Tezer, *age*, s. 29.

Alay kumandanlığından gelen bir emirde, bütün subaylara fırka karargâhında toplanması bildirilmiştir. Bu emir gereğince, önce Tümen merkezine ve oradan da topluca Kolorduya gidilmiştir. Tezer'in mensubu bulunduğu 12. Fırka ile birlikte Kolordu emrinde bulunan diğer fırka subayı da karargâh binası önünde toplanmıştır. Bu toplantı, kolordu karargâhının emrindeki kıtaatla birlikte Şark Cephesi'ne hareket emri aldığını subaylara duyurmak maksadıyla tertip edilmiştir. Daha sonra karargâha katılan Kumandan Mustafa Kemal Paşa kısa bir konuşma yapmıştır. Şükrü Tezer bu konuşmadan sonra bir fırsatını bulup karargâh binasında Paşa'nın yanına gittiğinde, Paşa kendisine: *Şükrü, buralarda mısın?* demesine karşı, önce elini öptüğünü ve daha sonra da 12. Fırka'nın emrinde bulunduğunu bildirmiştir. Kurmay Binbaşı Fuat Bey kumandana: *"Yeğenim Şükrü"* diye takdim etmesi üzerine kumandan: *"Nasılısınız? demiş ve ardından "Sizi tanyacağım ve tanyorum!"* ifadelerinde bulunmuştur. Şükrü Tezer, 28 Şubat 1916 tarihinde Edirne'ye Mustafa Kemal'in yaverliğine atanmıştır.

1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanlığı ve Doğu Cephesi'nde Gelişen Olaylar Üzerine Alınan Notlar

Mustafa Kemal, 27 Kasım 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Kumandanlığının dağıtılması üzerine 16. Kolordu Kumandanı Alman General Kannengiesser yerine Edirne'de kumandayı ele almıştır. Fakat 17 Şubat 1916'da Bitlis Rus işgaline uğrayınca Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş çok geçmeden Doğu Cephesine hareket emrini almıştır. Ardından 14 Mart 1916'da Diyarbakır'a varmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Tuğgeneral rütbesine terfi etmiştir.³¹

Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi'nde işe düşmanın yerleşme durumunu tespit ederek başlamıştır. İlk olarak Bitlis Boğazı üzerinde sıkışıp kalan 5. Fırka karargâhını düzeltmiştir. Diyarbakır'a ulaştığında ise 16. Kolordu bölgesindeki Bitlis ve Muş cephelerine hassasiyet göstermiştir. Bu iki cephedeki kuvvetlerle düşmanın durumu hakkında gerekli incelemeleri yapmış ve bu cephelerin düzeltilmesine ihtiyaç olduğuna karar vermiştir. Ancak bu iş için girişilecek askeri harekattan önce anılan cephelerdeki birliklerin teftiş edilmesini lüzumlu gördüğünden, 27 Mart 1916 günü önce Bitlis Cephesi'ne hareket etmiştir.³²

Bitlis Cephesi'ne intikal sırasında, birliklerine katılmak suretiyle cepheye giden subayların o civarda silahla dolaşan kişiler tarafından soyulup para ve eşyalarının alındığı hususunda komutana şikâyetle bulunulmuştur. Yapılan şikâyet üzerine Süvari Bölük Komutanı, bu işi yapanların barındıkları mevkie gönderilmiş ve yakalanan 14 kişi askeri mahkemeye verilmiştir. Bu eşkıyaların genel asayiş ihlal etmeleri ve vazifelerini yerine getirmek üzere cepheye giden subayların yollarını keserek soygunculuk fiilleri sabit görülerek idamlarına karar verilmiştir. Bu gelişmenin ardından cephe gerisinde asayiş bozacak bir gelişme yaşanmamıştır.³³

Bitlis Cephesi'ne geçiş sırasında yaşanan asayişsizlik çözüldükten sonra yine aynı cephe üzerinde bir tümenin karargâhına gidilmiş, bu tümenin birinci hatta bulunan birlikleri Komutan tarafından denetlenmiştir. Ertesi sabah Ruslar etkisiz hale getirilmiş, Siirt'e giden Komutan burada iki gün kalmıştır. Sonraki istikameti Muş'tur. Muş'a gitmek üzere harekete geçildikten bir süre sonra, Silvan yakınlarında bulunulduğu sırada, alınan bir şifreli emirde; Keşan'da bulunan 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın karargâh ile birlikte Diyarbakır'a hareket ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın komutanı bulunduğu 16. Kolordunun da bu ordu emrine verildiği bildirilmiştir. Bu emir Mustafa Kemal Paşa için büyük bir sürpriz olmuştur. Çünkü O, Edirne'de bulunduğu sırada Başkomutanlıkça İstanbul'a davet edilmiş ve ilerde oluşturulacak Doğu Cephesi'nin komutanlığının kendisine verileceği vaadinde bulunulmuştur. Ancak önce 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a gitmesinin uygun görüldüğü kendisine bildirilmiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa verdiği bu sözde durmayarak Ahmet İzzet Paşa'yı Diyarbakır'a göndermek istemiştir. Mustafa Kemal, alınan bu emirden sonra karargâhını Silvan'a nakledip yerleşme işleri bittikten sonra yarım kalmış olan Muş Cephesi gezisini tamamlamak üzere bölgeye hareket etmiştir. Bu cephede, Rus taarruzu karşısında Türk birlikleri geri harekâta başlamışlardır. Bu harekât, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından mükemmel bir şekilde sevk ve idare edilmiştir.³⁴

Harekât sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği cesaret ve kahramanlıklardan Yaver Şükrü Bey şöyle bahsetmiştir:

"Planlı bir şekilde yapılan bu çekilme harekâtında birliklerin en geride kalan son perakende erleri de önünden geçmiş ve görünürde hiç kimse kalmamış olmasına rağmen, araziye hâkim olan bir noktada dimdik ayakta duran paşa hala yerinden ayrılmıyordu. Bu durum karşısında Yaver Cevat Abbas Bey ve ben kabımıza sığamıyor ve neredeyse düşman takip kuvvetlerine esir düşeceğimizden endişe ediyorduk."

³¹ Harbiye Nazırlığı tarafından 30 Mart 1916 tarihinde Sadaret Yüksek Makamına gönderilen resmi yazıda; Albay Mustafa Kemal'in cereyan eden savaşlarda göstermiş olduğu yararlılıklardan dolayı Tuğgeneralliğe yükseltilmesine ilişkin karar bildirilmiştir. *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:1, Ankara, 1982.

³² Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 72; Tezer, *age*, s. 30

³³ Tezer, *age*, s. 39.

³⁴ İsmail Hakkı Akansel, *Atatürk ve Yaverleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006, s. 129.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Tezer, böyle bir durum karşısında tek bir kelime edemediğini Paşanın vereceği emri beklediğini fakat Cevat Bey'in sabrı tükendiğinden Paşa'ya yönelerek şu sözleri dile getirdiğini yazmıştır: “*Atları emreder misiniz Paşam*” Buna karşılık Paşa sert bir ifadeyle: “*Aceleyle lüzum yok. Hareket zamanını ben bilirim*” ihtarında bulunmuştur. Aradan bir süre geçtikten sonra Cevat Bey bütün cesaretini toplayarak tekrar: “*Paşam kimse kalmadı, atları emreder misiniz?*” dediğinde Paşa, “*Tek asker önümden geçip emniyete girmedikten sonra buradan ayrılmayı hiçbir zaman düşünmedim.*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.³⁵

Tezer gelişen bu olayı şöyle izah etmektedir: Paşanın işaret ettiği tarafa bakıldığında bir askerin ilerlemekte olduğunu görülür. Mecalsiz yürüyen asker acaba yaralı olup olmadığı merak edilmiş, komutanın emirleri ile yanına yaklaşan askerin, hasta ve halsiz olduğunu anlaşılmıştır. Silahı ve cephanesi sırtındaki çantada olan askerin yürümekte güçlük çekmesi yüzünden geride kaldığını anlamış ve bu durumu paşaya arz edilmiştir. Komutan artık gerilerde kimsenin kalmadığına kanaat getirerek mülayim fakat kesin bir ifade tarzı ile şunları söylemiştir: “*Çocuklar, şu topraklardan ayrılmaya gönlüm bir türlü razı olmuyor, saatlerce ve üzüntü ile hep bunu düşünüyorum, zihnim daima bununla meşgul. Bugün, çaresiz buradan ayrılacağım; fakat bir şartla ki, o da, çok kısa bir gelecekte ve hem de yalnız buralara kadar değil, daha ilerilere gitmek için yine geleceğim*” Gerçekten de Mustafa Kemal çok kısa bir süre sonra Muş'u geri almak üzere o topraklara geri dönmüştür.³⁶

Yeni karargâh Bayrulkaltıdır. Mustafa Kemal Paşa, taarruza hazırlık aşamasında en çok iâşe meselesi üzerinde durmuştur. 2 Ağustos 1916'da başlayan taarruz üç gün sürmüştü ve Bitlis Rus işgalinden kurtulmuştur. Ruslar yenilgiye doymamış Kafkas Cephesi'nde bazı noktalara aralıklı olarak saldırılarda bulunmuşlardır. Bunlardan birisi Çapakçur'da³⁷ meydana gelen saldırıdır. Türk ordusu birkaç cephede başarı elde etmiş fakat Rusların çok yakına gelerek hücum girişimleri üzerine geri çekilme harekâtı zorunlu olarak başlamıştır. 25 Eylül 1916'da karargâh merkezi olan Silvan'a dönmüştür.³⁸

2. Mustafa Kemal'in Kaleminden Muş ve Bitlis'te Gelişen Olaylar

Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı girişilen savunma harekâtı, Muş ve Bitlis'in geri alınmasıyla başarılı sonuçlar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çapakçur Savaşı'ndan sonra karargâh merkezinin Silvan'a taşınmasıyla birlikte bölgede yaklaşık bir ay kalmıştır. Bir sonraki gelişme ise Paşa'nın Bitlis'e geri dönmesi ve orada savunma hattı üzerinde incelemeler yapmasıdır. Bitlis'te gelişen olaylar Kasım 1916'da yazmaya başladığı hatıra defterinin de miladı olmuştur.³⁹

Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan hatıralar, 7 Kasım 1916'dan 25 Aralık 1916'ya kadar gelişen olaylardan ibarettir. Hatıralarda genel olarak; harp sonrası Bitlis'in ve askerin durumu ve özellikle hastanelerin sık sık teftiş edilmesi, ziyaret ettiği yerler, bölgede karşısına çıkan iki yetim çocukla yakından ilgilenmesi, bazı rahatsızlıkları özellikle öksürük meselesi ve bu sebeple bazı geceler uyuyamadığı gibi konular yer almıştır. 22 Kasım 1916'da İzzettin Çalışlar ile muhabbetinde kadın hakları ve sosyal hayatın iyileştirilmesi üzerine düşünceleri dikkat çeken konular arasındadır. Örneğin kadınlara serbestlik verilmesi ve özellikle kadınların çalışma hayatında yer alabilmeleri için çaba sarf edilmesi gerektiği gibi hususlar üzerinde durmuştur.⁴⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Bitlis'teki karargâhında boş vakitlerini kitap okuyarak değerlendirmiştir. Kitap okumayı yaşamının bir parçası haline getiren Atatürk, anılarında okumayı, yaşamının en kıymetli anları olarak ifade etmiştir.⁴¹ Mustafa Kemal'in okuduğu kitaplar arasında Alphonse Daudet'nin *Sapho-Moeurs Parisiennes* gibi Fransızca bir eser olduğu gibi Namık Kemal'in *Makaiât-ı Siyasiyye ve Edebiyye, Tarih-i Osmanî* adlı kitapları, Mehmet Emin Yurdakul'un *Türkçe Şiirler'i* ve Tevfik Fikret'in *Rübâb-ı Şikeste'si* de yer almıştır.⁴²

Uzun savaş yıllarını kendi el yazısı ile kaleme alan Mustafa Kemal, üstün yeteneklere sahip kahraman Türk askerinin fedakârlıklarına da ayna tutmaktadır. Ayrıca bu anılar, savaş sonrasında hayata geçirilecek inkılapların

³⁵ Tezer, *age*, s. 43.

³⁶ Tezer, *age*, s. 4; Akansel, *age*, s. 130.

³⁷ 16. Kolordu Cephesi'ne yakın olan Çapakçur Cephesi'nin savunma hattında bulunan 14. Tümen Komutanı Ali Fuat Cebesoy hatıralarında, Ruslarla yapılan mücadeleye sırasında Muş'ta bulunan 7. Tümen ile birlikte 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yardımcı olduğundan bahsetmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul, 2017, s. 236.

³⁸ Tezer, *age*, s. 61.

³⁹ Kocatürk, *age*, s. 78.

⁴⁰ Nejat Göğünç, “Atatürk'ün Hatıra Defteri”, *Töre Dergisi*, S. 2, Ekim-Kasım 1973, s. 29-30; Atatürk, 5. Tümen Komutanı Ali, Fuat Cebesoy tarafından Silvan'a dönmek üzere Bitlis'ten uğurlanmış, akşam Duhan'ın günaydın kurulan ordugâhta Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar ile kara çarşafın kaldırılması sosyal yaşamın düzeltilmesi, kadınların okuması, yetenekli anne yetiştirilmesi, kadınlara serbestlik verme gibi konular üzerine sohbet etmiştir. Kocatürk, *age*, s. 85.

⁴¹ İnan, *agm*, s. 1520.

⁴² Göğünç, “Atatürk'ün Hatıra Defteri”, s. 30.

da sinyallerini vermektedir. *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adlı eserde Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan notlar aşağıda ele alınmıştır.⁴³

7 Kasım 1916 (25 Teşrinievvel 1332)

“Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettim. 5'inci Fırka Kumandanlığına yeni tayin edilmiş olan Miralay Fuat Bey de birlikte. Erkânıharbiyeden Reis İzzettin ve Neşet ve Topçu Kumandanı ilh. Saat 6 evvelde hareket olundu. Saat 10 evvelden saat 12'ye kadar Batman köprüsünde (Malabadi) de istirahat ettik. Saat 12'den saat 3 sonraya kadar yürüdükten sonra yol üzerinde (bir defa 10 dakika ve bir defa 20 dakika mola verdik) g eceyi geçirmek üzere tevakkuf ettik. Buraya en yakın (bir haneden ibaret) köy. Bu noktanın (Silvan-Ziyaret) arasındaki mesafenin nısfı olduğunu jandarma söylüyor. Filhakika haritaya nazaran da öyle. Bu yolda ilk seyahatimizdir. Batman köprüsünü geçer geçmez yol üzerinde ölü gibi yatmış, kalmış bir adam, açlıktan. Köprü ile konak mahallimiz arasında aynı halde iki adam. Muhacir imişler. Batman köprüsü ile Silvan arasında ve köprüden sonra yeni ölmüş iki beygir. (İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyorlar) Saat 8 evvelde yattım. Saat 2 sonrada (8/26) uyandım. Öksürükten mustarip oldum. Bir çay yaptırıldı. Tekrar saat 3.30'da daldım. Saat 5 sonrada uyandırıldılar.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Silvan'dan Bitlis'e yolculuğunu resmeden bu not, aynı zamanda memleketin özellikle de I. Dünya Savaşı henüz devam ederken Doğu Cephesi'nin elim manzarasını yansıtmaktadır. Bununla birlikte notlarda Paşa'nın zor şartlar altında ve öksürükten bitap düşmüş bir şekilde karargâhı kurmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca notlarda Mustafa Kemal'in zamanı iyi kullanmak adına büyük bir çaba içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

8 Kasım 1916 tarihinde kaleme alınan hatıradan yolculuğun devam ettiği ve Mustafa Kemal'in yol boyunca karşılaştığı taburları teftiş etme imkânı bulduğu yazılmıştır. 9 Kasım 1916'daki hatıradan; iaşe temini, sıhhiye işlerinde karşılaşılan aksaklık ve binaların vahim durumu dile getirilmiştir. Ayrıca Paşa aynı tarihli hatırasında; yol boyunca gördüğü muhacirlerin perişan vaziyetlerinden bahsetmiştir. Bu hususta yaveri Şükrü'yü sağlık istasyonlarının teftiş edilmesini tembih etmiş ve istasyonların durumu hakkında gözlemlerini kendisi ile paylaşması gerektiğinin altını çizmiştir. 10 Kasım 1916 tarihinde kaleme aldığı hatıradan ise ordugâh çadırlarındaki vaziyet hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca askerlerin kıt imkânlarla yiyecek ihtiyaçlarını karşıladıkları, bu durumun tacirleri de olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca Paşa, yolda açlıktan ölüp kalan insanların olduğuna da dikkat çekmiştir.

12 Kasım 1916 (30 Teşrinievvel 1332)

“Refet Paşa rahatsız olduğundan avdet için müsaade aldı. Saat 12 zevalde Alay 14 karargâhına hareket. Yolun ortasında Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey istikbal etti. 2 saat sonra muvasalat. Akşama kadar karargâh civarındaki birinci ve üçüncü tabur barakalarını ve barakalarda efradı teftiş ettim. İyi buldum. Refet Paşa buraya olan mesafeyi dört saat söylemişti. Hiç gelmemiş, bilmiyor. Akşam rakı büfesi hazırlamışlar. Diğer zabitan için de böyle. Askere bu kadar yakın bulunan zabitan için bu hali muvafık görmedim. Yeni Fırka Kumandanı Ali Fuat Bey'le bu husus görüşüldü. Gece alay kumandanının barakasında yattım. Öksürükten pek fena uyudum.”

Şükrü Tezer, bu hatıranın çok önem taşıdığını belirtmektedir. Burada en çok içki meselesi üzerinde durmaktadır. Çünkü bu konuda bir takım olumsuz eleştiriler yapıldığını söylemekte ve şunları eklemektedir: “Mustafa Kemal içki kullanırdı. Fakat hiçbir zaman aşırılığa varmadığı gibi yerinde, zamanında ve adabına uygun davranırdı” Tezer, Mustafa Kemal'in içki sofrasının, her zaman bir toplantıya vesile olmak ve bu münasebetle de günün hadiselerine temas ve geleceğe ait görüş ve sezîşlerini açıklayarak münakaşasını yapmak için tertip olunduğunun altını çizmektedir.

13 Kasım 1916 tarihinde kaleme aldığı hatırasında Mustafa Kemal, Bitlis'e gidiş amacına açıklık getirmektedir. Paşa'nın amacı; fırka kumandanlığı değişiminde hazır bulunmak, fırkanın ihtiyaçlarını yerinde görmek, fırkanın idaresini teftiş etmek ve Van Hareket Müfrezesini kontrol etmektir. Sonraki birkaç gün alınan notlar, Paşa'nın öksürükten sıkıntı çektiğini ortaya koymaktadır.

16 Kasım 1916 (3 Teşrinisani 1332)

“Geceyi fena geçirmedim. Öksürük seyrek ve hafif idi. Tamamen uykuya mani olmadı. Gündüz öğleden evvel fırka kumandanını makamında ziyaret. Fırkanın tertibatında icrayı tadilat lüzumundan bahis. Badehu Bitlis'teki hastaneleri teftiş ettim. Temiz buldum. Şeyh Hazret, ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştim. Fırka Sertabibinin ifadesine nazaran hastane ittihaz olunan haneler temizlenirken 10-15 kadar İslam kadını başları bulunmuştur. Buradan avdet. Şerefiye denilen camii gezdim. Hayvanat işçeleriyle ve müzahrefat ile malıydı.

⁴³ Tezer, age, s. 65-92.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Harap olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer namında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu, görülünce daha üç tane böyle anası, babası ölmüş yetimler getirdiler, onlara da para vermekle iktifa ettim.”

Şükrü Tezer, Paşa'nın bu hatırasından yola çıkarak Bitlis'in düşman eline geçmesinden sonra Ermeni katliamlarının arttığına işaret etmektedir. Yine bu hatıra, Mustafa Kemal'in karşılaştığı öksüz çocuk Ömer ile yolculuğunun başladığı tarih olması bakımından önemlidir.

18 Kasım 1916 tarihinde aldığı notlarda Mustafa Kemal, Kızılmescit mahallesinde gerçekleştirdiği türbe ziyaretinden bahsetmektedir. Paşa, Rus işgali altında zarar görmeyen bu türbenin fiziksel özelliklerine de detaylı olarak değinmiştir.

19 Kasım 1916 tarihinde Mustafa Kemal günlüğüne: *“Bugün ahval-i sıhhiyem pek iyidir. Hacı Musa Bey⁴⁴ veda için geldi. 50 Lira verdim. Teşrinievvelden itibaren maaş verilmesini de emrettim. Düşman cephesine karşı icra edilecek umumi keşfin netayicini görmeğe Neşet Bey'i memur ettim.”* Cümleleriyle başlamıştır. Ayrıca Alphonse Daudet'in *“Sapho-Moeurs Parisiennes”* adında bir kitaptan kesitler vermiş ve canı sıkıldıkça okuduğu bu romanın bittiğinden bahsetmiştir. Fransızcasını okuduğu romanda geçen şu cümleye vurgu yapmıştır. *“Gelmeyeceğim. Şimdiye kadar lüzumundan fazla sevdim, artık sevilmek isterim.”* O tarihlerde Sofya'da tanıştığı Madame Corinne ile mektuplaştığı da bu günlükten anlaşılmaktadır.⁴⁵

20 Kasım 1916 tarihinde kaleme aldığı hatıradaki Mustafa Kemal, Van'a yapılan harekattan bahsetmiştir. Hatıradaki bölgedeki Ermeni çetelerinin geri çekilmeye mecbur bırakıldığı ve Rusların Van'ı tahliye ettiklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ancak Paşa, Rus işgalinin tamamen son bulduğunu söylemenin imkânsızlığına değinmiş ve çok geçmeden Rusların Van'a yakın birçok kışlaya ilerlediğini defterine not almıştır. Bu gelişmelere ek olarak düşman topçusuna karşı koyacak donanımın zayıf olması sebebiyle bazı noktalarda harekâtın durdurulduğuna dikkat çekmiştir.

21 Kasım 1916 (8 Teşrinisani 1332)

“Saat 5 evvelde kalktım. Hareket münasebetiyle hemen tuvaletimi yaptım. Eşyalar toplandı. Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri münasebetiyle tarihten bahsolundu. Hulefa-i Abbasiyenin başını yiyen kumandanlar, Ehl-i Salip⁴⁶ muharebatı münasebetiyle Avrupalıların Şark medeniyetinden istifadesi. Selçuki Türklerin, Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarına geçmiş olmaları...Saat 7 evvelde Bitlis'ten hareket. Fırka Kumandanı ve karargâhîerkânı yarım saatlik mesafeye kadar teşyi ettiler. Orada ufak bir mola. Ufak bir muhasebe, badehu veda. Yolda gelirken zihnimden geçen şeyler: Yalnız baş ile selam vermek. Kumandalar kıtaatın ahval-i dâhiliye ve ruhiyesine bizzat ve bilfiil içlerine girmek suretiyle vakıf olmalı, daha emniyetli emir verir. Mafevkler madunlarıyla musahabet etmeli, onları serbest idare-i kelama alıştırılmalı. Madunun tarz-ı muhakeme ve suret-i beyanını bilmek faydalı ve lazım. Bazı nokat-ı askeriye (Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i Askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da evvela okuyayım ve bu zemine ait esaslı sualleri umum zabıtana vazife olarak vereyim. Mühim noktalar hakkında bazı büyük kumandanların mütalaasını talep edeyim.”

Mustafa Kemal'in dikkatle incelemeye değer bu hatırası, harekâta hazırlık sırasında bile Paşa'nın ilgi duyduğu tarih konularından sohbet etmekten vazgeçmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal'in bir kumandan olarak subay eğitimi konusunda özenle ve önemle durduğunu, gelişen şartlara göre bir hareket planı oluşturmak üzere sürekli bilgi edindiği ve tecrübelerini aktarmak üzere kitap yazmayı tasarladığını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁷

22 Kasım 1916 (8 Teşrinisani 1332)

“8/9 saat 9 sonraya kadar Erkâniharp reisiyle tesettürün lağvı ve hayat-ı içtimaiyenin ıslahı sohbeti; 1) Muktedir ve hayata vakıf valide yetiştirmek, 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlara müşareket-i umumiye, erkeklerin ahlakıyatı, efkârı, hissiyatı üzerine müessirdir. Celb-i muhabbet-i müteakabile temeyül-i fitrisi.”

Mustafa Kemal'in bu hatırası, yeni bir devrin kuruluşundan sonra meydana getirdiği inkılâplara ait düşüncesini çok önceden tasarlamış olmasından dolayı önem taşımaktadır. 23 Kasım 1916 tarihinde yazdığı hatıradaki Mustafa Kemal, civardaki alay ve taburlara yaptığı teftişlerden bahsetmiştir. İleri karakol tertibatına önem veren Paşa, harp oyunları ile düşman kuvvetlerine karşı yeni stratejiler belirlemek üzerinde durmuştur.

⁴⁴ Hacı Musa, Mustafa Kemal'in yukarıda bahsi geçen türbede karşılaştığı Mutki Milis Kumandanı olup Abdülhamit döneminde Şam'da jandarma binbaşı olarak görev icra etmiş ve savaşta büyük yararlılıklar göstermiştir. Tezer, *age*, s. 72.

⁴⁵ Tezer, *age*, s. 72.

⁴⁶ Ehl-i Salip; Kudüs'ü Müslümanların elinden alarak onların kuvvet ve saltanatlarına son vermeyi amaçlayan, bunun için de bir kısım Avrupa hükümdarlarıyla derebeylerinin komutaları altında toplanarak zaman zaman İslam ülkelerine hücum etmiş olan mutaassıp Hıristiyan topluluklarına verilen unvandır.

⁴⁷ Tezer, *age*, s. 75.

24 Kasım 1916 (11 Teşrinisani 1332)

“Alay 23, Tabur 2’yi teftiş ettim. Memnun oldum. Derviş ve Cemil Çeto davetime icabet etmedi.”

Şükrü Tezer, Mustafa Kemal’in kaleme aldığı bu yazıyla ilgili olarak eserinde şu açıklamayı yapmaktadır: “Derviş ve Cemil Çeto denilen bu adamlar⁴⁸, o bölgede ve cephe gerisinde 100-150 kadar silahlı Kürt’ten oluşan gruplarıyla birlikte atlı olarak kendi başlarına dolaşan asiler olup mahalli asayiş bozan bu hareketlerinden vazgeçerek teslim olmaları için kumandan tarafından yapılan daveti kabul etmemişlerdir.”

25 Kasım 1916 tarihli hatıradan Paşa, taburları arazi üzerinde teftişe devam ettiğini ve teftişler sırasında vaziyetten oldukça memnun kaldığını belirtmiştir. 27 Kasım 1916 tarihinde Siirt’e geçen Paşa, burada vali tarafından samimiyetle karşılandığını ve misafir edildiğini orada kaldığı akşam çocuklar tarafından tertiplenmiş milli şarkıların söylendiği gösteriden duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. İki gün kaldığı Siirt’ten 29 Kasım 1916 tarihinde yola çıkan Paşa, yolda karşılaştığı Cemil Çeto ve Derviş isimli asileri affettiğini hatıralarına eklemiş ancak bu iki isim asla dağdan inmemişlerdir.⁴⁹

2 Aralık 1916 (19 Teşrinisani 1332)

“Allah’ı İnkâr Mümkün müdür?” eserini okumaya devam. İhsan ve Ömer’e “Yaşamak Kavgası” namındaki Türkçe şiirin bir kısmını ezberlettim.”

3 Aralık 1916 (20 Teşrinisani 1332)

“Allah’ı İnkâr Mümkün müdür? eserini bitirdim. Bütün feylesofların edyan-ı muhtelifeye mensup tabiiyyun, zihniyyun, maddiyyun, hukema., müteferrikin, mutasavvifinin kaffesi ruhun mevcut ve adem-i mevcudiyetini, ruhun ve cismin bir veya ayrı olmadığını, ruhun beka ve adem-i bekasını tetkik ediyor. Bu tetkikatta, ilim ve fenne istinat edenler makbul. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi eimme-i müsliminin beyanatı dahi telakkiyat-ı amiyanedan büsbütün başkadır; yalnız ifadelerinde çok rumuz var. Dindar mütefekkirin, kavait ve ulûm ve fûnun ve felsefeyi, beyanat-ı şeriatı tefsir için evirip çevirmeğe gayret etmişlerdir. Arıburnu raporlarını yazmaya başladım.”

Yukarıdaki hatıradan yola çıkarak Mustafa Kemal’in felsefe ile yakından ilgilendiğine şahit olunmaktadır. Paşa, ilim ve fen yolunda yürüyenleri makbul kimseler olarak tanımlamakta, bahsi geçen filozofların düşünce anlayışını ve hayatı yorumlayışlarını çözmeye çalışmaktadır. Yine aynı hatıradan Mustafa Kemal’in Arıburnu Muharebelerine ilişkin gelişmeleri not almaya başladığı görülmektedir. Mustafa Kemal’in yazma tutkusu, sonraki nesillerin Türk harplerine ilişkin esasları görmelerine vesile olacaktır.

Sonraki günlerde alınan notlarda, Mustafa Kemal’in düzenli olarak okumaya vakit ayırdığı görülmektedir. Bununla birlikte şiir okumaya da vakit ayıran Paşa, 10 Aralık 1916 tarihinde aldığı notta; ... “Emin Bey’in Türkçe şiirleriyle Fikret’in Rûbab-ı Şikeste’sinden aynı zeminde bazı parçaları okuyarak mukayese yapmak istedim. İkisi de başka güzel. Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil!” ifadelerine rastlanmaktadır.⁵⁰ Bu ifadeler Mustafa Kemal’in Türk dilinin sadeleştirilmesi yönünde bir arzuya sahip olduğunu ve bu arzunun yıllar sonra gerçekleşecek inkılâplara yön vereceğine işaret etmektedir.

12 Aralık 1916 (29 Teşrinisani 1332)

“Sabahleyin Rauf geldi. İhsan İdare Reisinden aldığı dersi okudu. Evrakı gördüm. Yaver Arıburnu muharebatına ait raporu okudu. Pek güzeldir; kuvvetli vesaik vardır. Alay 23’e gelmeğe emri verilecek. Bugün akşam Tahsin Bey’den “Bir sene kadem zammolunduğu ve İzzet Paşa’nın gaybubeti müddetince İkinci Ordu’ya vekâleten tayin buyurulduğum” telgraftı geldi.”

Mustafa Kemal, 2. Ordu’ya vekâleten atandığı haberini aldığı tarihten hemen sonra hazırlıklara başlamış ve 14 Aralık 1916’da Diyarbakır’a gitmiştir. Burada geçirdiği ilk birkaç gün harekât noktalarını gözden geçirmiş, ordunun levazım meselesi ile ilgilenmiş ve 17 Aralık 1916 tarihinde ordunun geri hatta çekilmesine karar vermiştir. Geri çekilişe gerekçe olarak ise şiddetli geçen kış mevsimini ve ordunun iaşe bakımından sıkıntıya uğraması gösterilmiştir.

⁴⁸ Cemil Çeto kardeşi Beşar Çeto ile birlikte Peñınar aşireti reislerindedir. Osmanlı Devleti’nin son bulduğu 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında eşkıyalık faaliyetinde bulunmuş ve İsyân çıkartıkları bölgenin merkeze uzak olması ve haberleşme imkânlarının da kısıtlı olması sebebiyle yakalanmaları hemen mümkün olmamıştır. Yukarıdaki hatıradan Cemil Çeto’nun affedildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Mustafa Kemal, Çeto’ya Milli Mücadele’ye katılmaya davet etmiştir. Ancak Çeto, bu dönemde İngiliz ve Fransızların desteğini alarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çabalamıştır. Ayrıca Kürt Teali ve Teavün Cemiyetleri ile bu amaç doğrultusunda birlikte hareket etmiştir. Said Olgun, Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 31/16, s. 55.

⁴⁹ Tezer, *age*, s. 79.

⁵⁰ Tezer, *age*, s. 86.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Şükrü Tezer'in kaleme aldığı *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adlı eserde, Mustafa Kemal'in yazdığı son hatıra 25 Aralık 1916 tarihli'dir. Hatıra'da Paşa: "*Bugün mevziin son cenahı*" notunu almıştır. Eserde sonraki gelişmeler Tezer'in kaleminden anlatılmıştır.

3. 1917 Yılı ve Sonrasında Gelişen Olaylar

3.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığı

Mustafa Kemal, 17 Şubat 1917'de, Hicaz Kumandanlığına tayin olmuştur. Fakat tayin emrinin çıkmasının ardından Şam'a giderek bu görevi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bir müddet Halep'te kalan Paşa, buradaki günlerini Baron Oteli'nde geçirmiştir.⁵¹

Şam'a vardığında Mustafa Kemal Paşa bando, yüksek rütbeli subaylar, şehrin ileri gelenleri ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Fakat istasyonda kendisini karşılayanlar arasında 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'yı göremeyince neşesi kaçmıştır. Sonradan 1908'den beri Selanik'ten arkadaşı olan Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamamak için bilhassa Beyrut'a gittiği anlaşılmıştır. Valinin, kendileri ve heyet için meşhur Viktorya Oteli'nde gerekli hazırlığın yapıldığını ve emirlerine hazır olduğunu bildirmesi üzerine Mustafa Kemal, bu otel yerine başka bir otelde kalacaklarını söylemiştir. Ertesi gün Cemal Paşa'nın Beyrut'tan döndüğü öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'yı ziyaret için randevu alınmasını yaverlerine emretmiştir. Bu emir üzerine Cevat Abbas Bey, Ordu karargâhındaki ilgililerle yaptığı telefon görüşmesinde; Cemal Paşa'nın istirahatte olduğunu, randevunun ne zaman alınabileceğinin bilinmediğini öğrenmiştir. Bu konuşmanın kendisine arz edilmesi üzerine telefondaki muhabatına hiddetle: "*Alo ben Mustafa Kemal, Paşa hazretlerini ne zaman, hangi saatte ziyaret edebileceğimi öğrenerek bana hemen bildiriniz*" ihtarında bulunmuş ve yaverlerine; *Şimdi cevap gelecek, takip ediniz*, emrini vermiştir. Bir müddet sonra istediği ziyaretin hemen yapılabileceğine dair haber alınması üzerine.⁵²

"*Çocuklar, hiçbirinizin benimle birlikte gelmesine lüzum yok. Ben yalnız gideceğim. Maksadım durumu tartışmak ve gerekirse Cemal Paşa ile kavga dahi etmektir.*" diyerek otomobile binmiş ve ordu karargâhına gitmiştir. Karargâhta Cemal Paşa kendisini çok samimi bir şekilde karşılamıştır. Bu yakın ilgi onu biraz sakinleştirmişse de bir fırsatını bulup kendisinin Şam'a gelmesi sırasında, onun Beyrut'a gitmesini pek manalı gördüğünden bahsederek bu seyahatin aynı güne tesadüf ettirilmiş olmasının sebebini anlayamadığını ifade etmiştir. Cemal Paşa ise meseleyi başka bir cepheden yorumlamaya çalışmış, ortada işi ciddiye alacak bir sebep bulunmadığını güler bir yüzle ifade etmiş, sonuç olarak da bu olay üzerinde daha fazla durmaya lüzum görmeyip konuyu değiştirmiştir. Ziyaretten birkaç gün sonra da Cemal Paşa, Mustafa Kemal'i ziyaret etmiştir.⁵³

3.2. Mustafa Kemal Paşa'nın İkinci Ordu Komutanlığı

Mustafa Kemal, Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığını kabul etmeyeceğini Şam'da kaldıkları süre zarfında Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine 2. Ordu Kumandanlığı teklif edilmiştir. Teklifi kabul eden Mustafa Kemal, Şam'dan ayrılarak Mart 1917'de Diyarbakır'a gelmiştir. Bu sırada Elazığ'da bulunan Ahmet İzzet Paşa kumandasındaki 2. Ordu karargâhı "*Kafkas Orduları Grubu Karargâhı*" adını almıştır.⁵⁴

Mustafa Kemal, 7. Yıldırım Ordusu Kumandanlığına tayin edilene kadar Pamuk Köşk adlı bir binada ikamet etmiştir. Paşa Diyarbakır'da görevli olarak kaldığı süre içinde Elazığ'daki Kafkas Orduları Grubu Karargâhını da sık sık ziyaret etmiş cephelelerin durumu hakkında gerekli temaslarda bulunmuştur. Yine bu görevinde de ordunun işe meselesine büyük önem vermiş bulunduğu bölge dâhilindeki mülki amirleri bir araya toplayarak gerekli tedbir ve kararları ortaklaşa almıştır.⁵⁵

Şükrü Tezer, Mustafa Kemal'in özel hayatında, yakınındakilere çok müsamahalı davranmakta olduğunu, hatta iki arkadaş samimiyetinde konuştuğunu dile getirmekte ve samimiyet derecesine şu örneği vermektedir: "*Silvan ve Diyarbakır'da yaz aylarında sofraya otururlarken kendisiyle birlikte biz yaverlerinde ceketlerini çıkarmamıza serbestlik tanırdı. Her alanda olduğu kadar müziğe de büyük ilgisi olan Paşa, neşeli olduğu zamanlarda, bestekâr Asım Bey'in aşağıdaki şarkısını söylemekten zevk duymaktadır.*"⁵⁶

Cana, rakibi handan edersin

⁵¹1918'de 7. Ordunun Halep'e çekilmesiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim 1918'de bu otele yerleşmiştir. Bir Ermeni tarafından halen işletilmekte olan otelin 201 numaralı odasında kalan Atatürk'e ait herhangi bir eşya bulunmamaktadır. Rahmi Doğanay, "Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55/19, Mart 2003, s. 184-185, 202.

⁵²Tezer, *age*, s. 98.

⁵³Mustafa Kemal, Şam'da olduğu süre zarfında ise Damasküs Palas'ta ikamet etmiştir. Tezer, *age*, s. 98.

⁵⁴Tezer, *age*, s. 101.

⁵⁵Tezer, *age*, s. 107.

⁵⁶Tezer, *age*, s. 118.

Ben binevayı giryan edersin

Bigâneelerde ünsiyet etme

Bana cihanı zindan edersin

Mayıs 1917’de Kafkas, Irak ve Suriye bölgelerindeki savaş durumunu görüşmek üzere Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Cemal Paşa’nın bulunduğu bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda 7. Yıldırım Orduları Grubu oluşturulmuş ve Ordu Alman General Falkenhayn emrine verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın 2. Ordu Komutanı olarak Diyarbakır’da bulunduğu sırada şerefine verilen bir özel ziyafette Enver Paşa tarafından çekilen telgrafta 7. Yıldırım Ordu Komutanlığını şartsız kabul edip etmeyeceğini acele bildirmesi istenmiştir. Mesajı okuyan Mustafa Kemal Paşa: “Çok acayip şey.” diyerek hayretini belli etmiş ve “Böyle bir emre, şu yolda cevap yaraşır.” diyerek Yaver Şükrü Bey’e: “Teklif olunan 7. Yıldırım Ordusu Komutanlığını şartsız kabul ediyorum.” şeklinde bir cevap verilmesini emretmiştir. Ancak bu cevaptan sonra atama emri hemen gelmemiş, gecikme devam ettikçe Komutanın endişesi artmıştır. Nihayet beş gün sonra Enver Paşa imzalı şu mesaj alınmıştır: *Yıldırım Ordusu Komutanlığı’na atamanız yapılmıştır. Ordu karargâhını teşkil etmek üzere ve maiyetinizde yalnız yaverleriniz olduğu halde İstanbul’a hareket ediniz.* Bunun üzerine Mustafa Kemal: “Şükrü! Esasen hazırız ve yola çıkacak vaziyeteyiz, onun için yarın, Başyaver Salih Bey ve sen beraber hareket edeceğiz. Ona göre bugün karargâhtaki işleri tamamlayalım.” emrini vermiştir.⁵⁷

Bu bölüm için son olarak Mustafa Kemal’in çok sık kullandığı ve Şükrü Tezer’in hatırandan çıkmayan şu söze değinmek yerinde olacaktır: “Efendiler, göreceksiniz, hadisat neler gösterecektir.” Bu söz Mustafa Kemal Paşa’nın parolası kabul edilebilir.

3.3. Mustafa Kemal Paşa’nın 7. Yıldırım Ordusu Kumandanlığı

Yeni görevi için İstanbul’a gelmiş olan Mustafa Kemal, Alman Mareşal Von Falkenhayn’ın tayini kararlaştırılmasına rağmen o günlerde Mareşalin Almanya seyahatine çıkması sebebiyle bu göreve getirilmiştir. İstanbul’da Paşa’nın ikamet ettiği yer, Şişli Osmanbey bulunan ve şuan müze olarak hizmet veren binadır. Mustafa Kemal Paşa görevi nedeniyle İstanbul’da bulunduğu süre zarfında bakanlıklardan bazıları ve İstanbul’daki ordu ve kolordu kumandanlarıyla sürekli temas halinde olmuştur. Şükrü Tezer, Mustafa Kemal’in resmi bir merasim sırasında yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktadır: *Merasimde Enver Paşa, Harbiye Nezareti Umumi Reisi İsmail Hakkı Paşa da vardır. İsmail Hakkı, Mustafa Kemal’e yalnız görüşmek istediğini söylemiş ve Boğaziçi’ne doğru bir gezinti yapmışlardır. İsmail Hakkı devletin genel durumunu izah ettikten sonra:*⁵⁸ “Saltanatın ilgası artık gereklidir” diye eklemiştir. Mustafa Kemal, “Peki, Paşam, işin sonu ve idare şekli ne olacak” şeklinde bir soru yönelmiş, İsmail Hakkı’nın Cumhuriyet demesi üzerine, Mustafa Kemal’in “Peki, ama bu takdirde başa kim geçecek?” şeklindeki sorusuna İsmail Hakkı: “Sen, ben mesela Enver” demiştir. Mustafa Kemal konuyla ilgili son olarak şu sözleri sarf etmiştir.⁵⁹

“Paşam, görüşünüzü izah ve gerekli mütalaada bulunmak suretiyle üzerinde durarak sonunu açıkladığımız durum, esas itibarıyla çok önemli bir memleket meselesi olmakla beraber bunun, kanaatimce günün birinde mutlaka tahakkuk edeceğine hiç şüpheniz olmamak lazımdır. Ancak, bugünkü ahval ve ağır şartlar, buna asla elverişli bulunmadığı cihetle bu işin, bugün için henüz sırası gelmiş değildir ve genel duruma göre düşüncelerinizin yine bugün için tatbik kabiliyeti yoktur.”

Şükrü Tezer bu konuşmadan şu sonucu çıkarmaktadır: Enver Paşa memlekette Cumhuriyet idaresi meydana getirerek başkan olmak emelindedir.

Mustafa Kemal, İstanbul’da kaldığı süre zarfında ordunun karargâhı konusunda kati kararlar almıştır. Bu doğrultuda yeni ordunun merkezi Halep olarak belirlenmiştir. İlk iş ordu emrinde bulundurulacak yerli Arap topluluğunu teşkil eden aşiretler ile reislerinin aylıklarına karşılık Harbiye Nezaretince tahsis edilen madeni paraların teslimi olmuştur. Mustafa Kemal’in ordu karargâhı Halep’in Aziziye mevkiidir. Kendisi de aynı mahallede bulunan Halep’in en tanınmış ailelerinden banker Jozef Esved’in evinde bir dairede ikamet etmiştir. Mareşal Von Falkenhayn’ın ikamet ettiği yer de ordu merkezine yakın bir binadır.⁶⁰

Ordu ile grup arasında gelişen ikili ilişkiler ancak iki ay kadar iyi bir şekilde sürmüştür. Falkenhayn’ın Alman siyaset ve menfaatlerini her şeyden önemli sayarak ona göre hareket etmesi ilişkilerin giderek bozulmasına sebep olmuştur. Alman Mareşal amaçları doğrultusunda bazı Alman subaylarını ordu emrinde bulunan aşiret reislerine göndermiş, bu şahısları kendi amaçlarına hizmet için elde tutmaya çaba sarf etmiştir. Şükrü Tezer, Alman Mareşal’in bu çabasının kendi şahsi düşüncesi olmadığını, o tarihten yüzyıl önce Prens

⁵⁷ Tezer, *age*, s. 123- 126.

⁵⁸ Tezer, *age*, s. 131-132.

⁵⁹ Tezer, *age*, s. 133.

⁶⁰ Tezer, *age*, s. 135.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Bismarck'a ait olan entrikalarının İmparator II. Wilhelm tarafından devam ettirildiğini belirtmekte, entrikanın Berlin- Bağdat siyasetinin bir sonucu olduğunu düşünmektedir.⁶¹

Mustafa Kemal, Alman Mareşal'in çabalarına tedbir olarak aşiret reisleriyle yakın temasların kumandanlık kurallarına ve askerlik mesleğine uymadığını bildiren bir telgrafı önce grup kumandanlığına sonrada İstanbul'da bulunan Sadrazam Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya göndermiştir. 20 Eylül 1917 tarihli bu raporda Mustafa Kemal şu konular üzerine eğilmiştir:⁶²

1-Savaşın devam ettiği günlerde halk ile idare arasındaki bağların sarsıldığı, halkın varını yoğunu mülki ve askeri idareye teslim mecburiyetinde bırakıldığı,

2-Hükümetin aciz bir durumda olması sebebiyle memurların rüşvet ile ihtiyaçlarını karşıladığı bunun gibi yolsuzluklar karşısında mahkemenin kayıtsız kaldığı dolayısıyla ticari ve iktisadi işlerin gerilemiş olduğu,

3-O günlerde gündemde olan para meselesi yüzünden (bu mesele altın ve gümüş paranın savaş sebebiyle ortadan kaldırılıp bunların örtülü ödenek halinde Arap reislerinin aylıklarının karşılanması için ayrılmasıdır) bu dürüst insanları yoldan ayrılmaya zorladığı,

4-Almanların müdafaada kalmayı taarruza geçmekten üstün tutmuş oldukları,

5-Ordunun savaşın ilk zamanlarına nazaran zayıf durumda olduğu, ordu emrindeki tümenlerin hemen hemen yarısının ayakta durmakta güçlük çeken hasta kimselerden oluştuğu,

6-Batı cephesiyle Kafkasya'da Rusların Irak, Sina ve Hicaz cephelerinde İngilizlerin durumu ve bulunduğu cephe de düşmanın takip ettiği askeri ve siyasi amaçlarının nelerden oluştuğu ve bunlara karşı katlanmak zorunda kalınacak harekâtın maddi olanaksızlıklar bakımından kritik durumda olduğudur.

Mustafa Kemal Paşa, bulunduğu cephede durumu izah ettikten sonra yapılması gerekenleri de raporda belirtmiştir. Bunlar arasında şu işlere önem vermektedir:

1-Başta jandarma olmak üzere genel iş meselesiyle adli, ticari ve iktisadi işlerin hemen düzene konulması gerektiği,

2-Askeri siyasetimizin, bir savunma siyaseti olması ve aynı zamanda memleket dışında bir tek Osmanlı neferi bırakılmaması gerektiği ve özellikle de Sina cephesinin durumu⁶³ dolayısıyla buradaki 7. Ordu kitalarının güneşe sevk edilmesi tekliflerinde bulunmuştur.

Paşa, Almanların savaşın uzamasında faydalanarak Osmanlıyı sömürge haline getirmek ve memleketin temel kaynaklarını ele geçirmek siyaseti güttüklerini düşünmektedir. Osmanlı Ordusu için görevde olsa bile Falkenhayn'ın da nihayetinde bir Alman olduğu ve Alman menfaatlerini her şeyden önde tuttuğu, geldiği günden beri Alman teğmenleri bazı Arap aşiretler üstüne göndererek "Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar ise tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz." sözünü hiç çekinmeden söylediğini dile getirmiştir. Paşa ayrıca, Irak'a karşı askeri bir hareket yapılmasının uygun olmadığını anlaşılmış olmasına rağmen Almanların böyle bir harekâtı Osmanlı memleketine yerleşmek için fırsat bildiği, ideallerinin Arabistan'ı Alman idaresine almak olduğunu ifade etmiştir. Genel durumun taarruza uygun olmadığı mevcut kuvvetlerle Filistin'in savunulması mümkün olduğu takdirde Falkenhayn'ın büyük bir başarı kazanacağından şüphesi olmadığını da bildirmiştir. Ve son olarak sözlerine gerek mülki ve gerekse ahali içinde yapılacak işlerin sıradan memleket meseleleri olmadığı, vatanın hiçbir yerinin yabancı nüfuzu altına verilmesinin saltanatın varlığını derinden etkileyeceğini eklemiştir.⁶⁴

Rapor gerekli mercilere ulaşmasına rağmen cevabın gelmesi gecikmiş ve durum Mustafa Kemal'in derin üzüntü içine girmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine yapılacak tek şeyin görevden çekilmek olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Çok geçmeden Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Halep'e gelmiştir. Cemal Paşa, ilk önce Falkenhayn'la görüşmüş ardından durumu bir de Mustafa Kemal'den dinlemek istemiştir. Cemal Paşa'nın bu konuda Mustafa Kemal'i tamamen haklı bulduğunu ve ne yazık ki o günün askeri ve siyasi durumu karşısında Almanlarla ittifaka devam edilmesi gerektiğini ve Mustafa Kemal'in istifasını devlet adına kabul ettiğini söylemiştir. İstifa konusu Mustafa Kemal'i fazlasıyla üzümüştür. Fakat istiklal uğrunda millî görevlerine devam etmek için elverişli alanları yaratacağına ilişkin inancı devam etmiştir. 7. Yıldırım Orduları Kumandanlığından istifası üzerine 2.Ordu Kumandanlığına devam edebileceği söylenmesine rağmen bu teklifi kabul etmemiş İstanbul'a dönerek uzun bir müddet görev kabul etmemiştir. Mustafa Kemal'in Halep'teki 7. Yıldırım Orduları Kumandanlığına Fevzi Çakmak getirilmiş ve ordu karargâhı Suriye'ye taşınmıştır.⁶⁵

⁶¹ Tezer, *age*, s. 136.

⁶² Tezer, *age*, s. 141.

⁶³ Sina cephesinde 8. Ordu bulunmakta olup sağ cenahı Akdeniz'e dayanan bu ordunun kumandası Alman generallerden von Kress'in elindedir.

⁶⁴ Tezer, *age*, s. 146-147.

⁶⁵ Tezer, *age*, s. 160.

Mustafa Kemal İstanbul'a dönerken yaverleri Salih Bozok, Cevat Abbas ve Şükrü Tezer'i de beraberinde getirmiştir. Fakat bu konu Enver Paşa tarafından sorun haline getirilmiş hatta dönüşte yanında şahsına ait olmak üzere iki otomobil de getirdiğini iddia etmiştir. Mustafa Kemal buna cevaben 18 Kasım 1917 tarihli bir telgraf göndermiş ve durumu açıkça izah etme mecburiyetinde kalmıştır. Yanında getirdiği bahsi geçen iki otomobilin tamir için getirilmiş olduğu gerekli işlemler yapıldıktan sonra geri gönderileceği ve yaverlerinde ailevi sebeplerden dolayı dönmek zorunda olduklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesini takip eden günlerde kendisine Velihaht Vahdetin ile beraber Alman İmparator II. Wilhelm'i seyahat teklifi getirilmiştir. Paşa teklifi, harp cephelerini yakından inceleme fırsatı bulmak açısından uygun bulmuş olup kabul etmiştir.⁶⁶

Şükrü Tezer, Temmuz 1918'de Mustafa Kemal rahatsızlığından dolayı tedavi için Karlsbad'a gittiğini yazmaktadır. Yine aynı tarihlerde Mareşal Von Falkenhayn Suriye'de bulunan Yıldırım Orduları Kumandanlığından ayrılarak Almanya'ya gitmiş ve yerine Mareşal Liman Von Sanders getirilmiştir. Mustafa Kemal'in Karlsbad'tan dönüşünden kısa bir süre sonra ise kendisine 7. Yıldırım Orduları Kumandanlığına tayin edildiği bildirilmiştir. Paşa, bu teklifi yakın bir gelecekte kendilerine grup kumandanlığı verilmediği takdirde tekrar istifa edeceğini şart koşarak kabul ettiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Suriye'de bulunduğu hemen hemen bir yıllık süre içinde çok ciddi tespitlerde bulunmuştur. Fakat devlet bu sorunlar için çözüm üretmekte çok aciz davranıp olanı bitene seyirci kalmakla yetinmiştir. Nitekim Nablus, Şam, Baalbek, Humus ve Halep elden çıkmıştır. Kısa bir süre sonra da savaş sona ermiş 30 Ekim 1918'de Mondros Mütareke imzalanmıştır. Şükrü Tezer, Paşa'yı kendisine rakip olarak gördüğü için İstanbul'dan uzaklaştırmak arzusuyla Halep'e göndermeye çaba sarf etmiş olan Enver Paşa'nın ise 1 Kasım 1918'de bir Alman torpidosuyla bir daha dönmek üzere İstanbul'dan ayrıldığını yazmaktadır.⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına tayin edilmesi üzerine bu görevi Liman Von Sanders'ten almak için Adana'ya gelmiştir. Bu görevi devralır almaz ise imzalanan Mondros Mütarekesi'nin memleket için çok ağır sonuçlara yol açacağını Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne telgrafla bildirmiştir. Mütarekenin imzalanmasından çok kısa bir süre sonra Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmıştır. Mustafa Kemal Grup Kumandanlığında sadece 12 gün kalmış olup 12 Kasım 1918'de İstanbul'a dönmüştür.⁶⁸

SONUÇ

Şükrü Tezer'in "*Atatürk'ün Hatıra Defteri*" adlı bu eserinde Atatürk'ün bizzat yazdığı hatıralar sadece bir aylık bir süreyi kapsamakta olup eserin geri kalan kısımları Şükrü Tezer'in Atatürk ile ilgili anılarıyla genişletilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Mondros'u hükmedenlere karşı memleketine hizmet etmek ve harbin gidişatını değiştirerek devleti çöküşten kurtarabilmek için arzu ettiği Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığında yetki bakımından geniş faaliyet alanı elde etmeye imkân bulamamış olsa da vatana karşı hizmet borcunu 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla yerine getirmiştir.

Kişisel notlardan hareket eden bu hatıra, tarih ve psikolojiyi ortak paydada buluşturmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, cephede gece ve gündüz olmak üzere zamanı iki ayrı ölçüde kullanmıştır. Gündüz savunma hattında ilerleme kaydederken gece yetim bir çocuğun geleceğini planlamak üzerine kafa yormuş, ya kitap okumuş veyahut sevdiği nağmeleri mırıldanarak ertesi güne motive olmuştur. Aldığı notlarda bazen toplumsal olaylara bazen de siyasetin merkezine doğru yola çıkmış dolayısıyla da tarihin akışını savaştığı cephelerde bir müsvedde üzerine çizmiştir. Sonrası ise yeni bir devri işaret edecek yepyeni bir vatan ve dünyaya örnek olacak bir tarih yazılacaktır.

KAYNAKÇA

AKANSEL, İsmail Hakkı, *Atatürk ve Yaverleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2006.

ARI, Kemal, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 13, s. 8-10.

ARSLANTÜRK, Hakan, "Düşünceleri, Eserleri Ve Uygulamalarının Işığında Atatürk ve Askerlik", Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, S. 39, s 121-130.

⁶⁶ Tezer, *age*, s. 167.

⁶⁷ Tezer, *age*, s. 169.

⁶⁸ Tezer, *age*, s. 175; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Erdem Çanak, "Atatürk'ün Adana Ziyaretleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 30, S. 90, s. 52-54.

KİŞİSEL NOTLARDAN TOPLUMUN ORTAK HAFIZASINA SAVAŞ DÖNEMİ HATIRALARI: ATATÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:1, Ankara 1982.

Atatürk'ün Not Defterleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C. I - XII, Ankara, 2004 - 2009.

BEŞİKÇİ, Mehmet, “Tarihyazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz”, *Toplum ve Bilim*, S. 144, 2018, s. 257-259.

CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2017.

ÇANAK, Erdem, “Atatürk'ün Adana Ziyaretleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.:90, s.52-54.

DEMİRBAŞ, Osman, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasasının Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal'in Yurttaşlık Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, No: 23-24, s.103-105.

DOĞANAY, Rahmi “Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 55/19, 2003, s.184-185, 202.

DUMAN, Hasan “Atatürk ve Kitap”, *Boğaziçi Konferansları Dizisi*, İstanbul 1986.

GÖGÜNÇ, Nejat, “Atatürk'ün Hatıra Defteri”, *Töre Dergisi*, S. 2, 1973, s. 29-30.

İNAN, Afet, “Atatürk'ün (1915–1916–1918) Hatıra Defterinden: Okuduğu Kitaplar”, *IX. Türk Tarih Kongresi 21–25 Eylül 1981*, C.3 1989, s. 1518–1524.

İNAN, Afet *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

OLGUN, Said, “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 31/16, 2017, s. 53-55.

ÖZÇELİK, M. Hakan- GÜNEŞ, Mustafa, “Atatürk'e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58, 2016, s. 249.

ÖZLÜ, Hüsnü, “Atatürk'ün “Talim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar” Adlı Eserinin Liderlik ve Eğitim Anlayışı Açısından Analizi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.49, s.225-228.

ŞAHİNGİRAY, Özel, *Atatürk'ün Nöbet Defterleri 1931-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, s. 160.

TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

TURAN, Şerafettin *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara 1982.

UZUN, Hakan, “Yazdığı Eserlerde Atatürk'ü Tanımak ve Anlamak: M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 59, 2016, s. 168.

<https://www.kamusiturki.com/efrenci> Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021.